

„První filosofie“ jako aktuální úkol [1992]

Původně příspěvek do sborníku Zd. Neubauerovi k 50tinám

Ačkoliv každá filosofická disciplína musí zůstat filosofií celou, jenomže soustředěnou přednostně na určitý okruh problematiky, členění filosofie na jednotlivé disciplíny zůstane i nadále nezbytností. V rámci takového členění se musí některým disciplínám dostat mimořádně významného nebo přímo základního úkolu a postavení. V tom smyslu pak můžeme podržet aristotelskou myšlenku tzv. první filosofie, i když v konkrétním provedení budeme muset její obory ustavit znovu a jinak, zejména však nikoliv v tak rigidní formě. Jestliže jednotlivé obory vědecké budou i napříště směřovat k dosahování poznatků „donutivých“ a proto konsenzus si posléze vynucujících, ve filosofii, které nejde o donutivé poznatky, nýbrž o osobité zvolení východisek a o vypracování takových strategií, jež dovolí vrhnout na určitý (nikoliv jen vlastní, vnitřní, ale pro různé, ne-li dokonce pro všechny filosofické koncepce „relativně invariantní“) problém nové, pokud možno pronikavé světlo (přičemž se sám filosofický přístup nikdy nesmí ocitnou mimo kužel tohoto světla, ale musí se nechat náležitě osvětlit spolu i s tímto svým tématem), budeme si musit zvyknout na značný rozsah principiální variability a tedy plurality dokonce i zcela základních myšlenkových rozvrhů.

Filosofové odedávna, zejména však od Descarta až po Hegela, kladli velký důraz na to, jak je filosofování založeno a odkud vychází. Počátky filosofie tak představovaly mimořádně významný okruh problémů, protože se - podle analogie s geometrií - považovaly první kroky ve filosofii za téměř fatálně rozhodující o filosofickém úspěchu či neúspěchu. Dnes už si stále zřetelněji uvědomujeme, že filosofie a filosofování nemá přirozených počátků, nýbrž že jde o něco bytostně odlišného od vyvozování konsekvencí z nějakých premis: filosofovat znamená myšlenkově postupovat od nemoudrosti k moudrosti, od nepravdy k pravdě, od omylu k správnosti. Na (skutečných) počátcích resp. východiscích proto příliš nezáleží, pokud při nich ovšem nechceme dogmaticky setrvávat. Toto v podstatě správné rozpoznání však vede některé myslitele k závěrům docela falešným.

Nezáleží-li tolik na počátcích a východiscích, nemusíme se tedy podle některých tolik starat o to, co se tradičně nazývalo „první filosofií“ ale tím víc se musíme soustředit na „druhou filosofii“. Nejednou se tato myšlenka opírá o Kantovo chápání tzv. primátu praktického rozumu. Někdy však jde kritická distance od první filosofie mnohem dál a radikalizuje onen odvrát od první filosofie tezí o konci filosofie samotné, zatímco onu „druhou filosofii“ chce převést do společenských a jiných věd. Vyhlašuje se však nejenom konec filosofie, ale konec vědeckého věku, neboť - jak si všichni hlubší myslitelé uvědomují - věda bez nějakého filosofického „základu“ či spíše bez jisté filosofické výbavy přestává být s to obstát vůbec jako věda. Odtud důraz na narativitu a rétoriku a zřejmé sklony sofistické. Právě odtud však lze zjednat jasno o skutečném problému: nikoliv odvrátem od vědy, nýbrž stále do větší hloubky se prodírající analýzou toho, co to vlastně je věda a vědecký postup, můžeme dospět k vyjasnění úlohy filosofie ve vědě; ale nejenom tam.

Skutečné vědění začíná tam, kde si člověk začíná uvědomovat, co ví a co neví. To platí ovšem pro vědu dodnes: vědec si musí uvědomovat, co to vlastně dělá, když dělá vědu, tj. když vědecky pracuje. Zavedením experimentu do věd se však pronikavě změnila situace: vědec si co nejpečlivěji zachovává kontrolu nad tím, co dělá, jak postupuje, jakého materiálu užívá atd., a své pokusy opakuje, aby jednak zjistil, co udělal, aniž o tom věděl, jednak aby se ukázalo, co „to“ udělá, když on bude postupovat tak a ne jinak. Nejzajímavější z hlediska filosofického je ovšem ta složka vědecké činnosti, která spočívá v samotném myšlení. Věda bez myšlení není možná; myšlenková aktivita vědce je vposledu tím, co rozhoduje o kvalitě vědecké práce. Ale právě tuto aktivitu, tj. své vlastní myšlení, není žádný vědec-specialista s to udržet pod kontrolou vědecky uspokojivým způsobem, neboť mu k tomu v rámci jeho oboru chybí náležité prostředky. Žádný vědec není odborně kompetentní k tomu, aby v reflexi posuzoval úroveň a kvalitu svého myšlení. K tomu potřebuje spolupráci s docela zvláštní disciplínou, která se zásadně liší ode všech odborných věd tím, že je (musí a má být) schopná ustavičně znovu podrobovat nejdůkladnější reflexi své vlastní počínání a odhalovat tak původně málo uvědoměné nebo vůbec neuvědoměné předpoklady, bez nichž se ovšem fakticky nikdy nemůže obejít (i když je může revidovat a modifikovat). A touto disciplínou je filosofie, která se navíc od každé odborné vědy liší také tím, že jejím tématem se může stát cokoliv a zejména že při sledování jakéhokoliv problému nikdy nesmí ztratit ze zřetele celek a ony vztahy, jimiž daný problém souvisí s jednotlivými celky a posléze s celkem veškerenstva (přičemž tento vše-celek zůstává problémem).

Na tom se ukazuje především naprostá nezbytnost filosofie jako zvláštní disciplíny, která se nejenom odlišuje ode všech odborných věd, ale která je pro ně a zejména pro jejich vědeckost zásadně nezbytná. Vědec, který chce kontrolovat své myšlenkové postupy bez pomoci filosofie, bude tak činit diletantsky a ohrozí tím vědecký charakter svého počínání. Ale filosofie musí podrobovat kritické reflexi také a zejména své vlastní myšlenkové podnikání. A to je právě činnost, při které může svá původně nepřiznaná a dokonce neuvědoměná východiska nejen přivádět na světlo, ale zkoušet je vyměnit za vědomě zvolená východiska jiná. V tom smyslu je filosofie vlastně mnohem podstatněji experimentální disciplínou než kterákoliv klasická přírodní věda. A protože filosofie bude vždy hledat LOGOS jako to, co z pouhé „hromady náhodně rozházených věcí“ dělá uspořádaný (a krásný) kosmos, a to nejenom v přírodě a ve světě, ale také v myšlení samém, musí se filosofie vždy znovu pokoušet si ustavit – pokusně, jak jinak? – nějaký pořádek i mezi svými předpoklady, východisky a principy. Je-li pro vědeckost věd nezbytná filosofie, je pro všechny filosofické disciplíny, ať už jsou ustaveny jakkoliv a kýmkoliv, a pro samu jejich filosofičnost nezbytná „první filosofie“.

Zbývá vykonat nezbytné pokusy o to, jak onu první filosofii a její hlavní filosofické subdisciplíny pojmout. To by však už přesahovalo rozsah těchto úvahám povolený.